

Robert Heris

IMPERIJUM

Prevela
Žermen Filipović

Laguna

Naslov originala

Robert Harris
IMPERIUM

Copyright © Robert Harris 2006

Translation Copyright © 2009 za srpsko izdanje, LAGUNA

U SPOMEN NA
Odri Heris
1920–2005,
i za
Sema

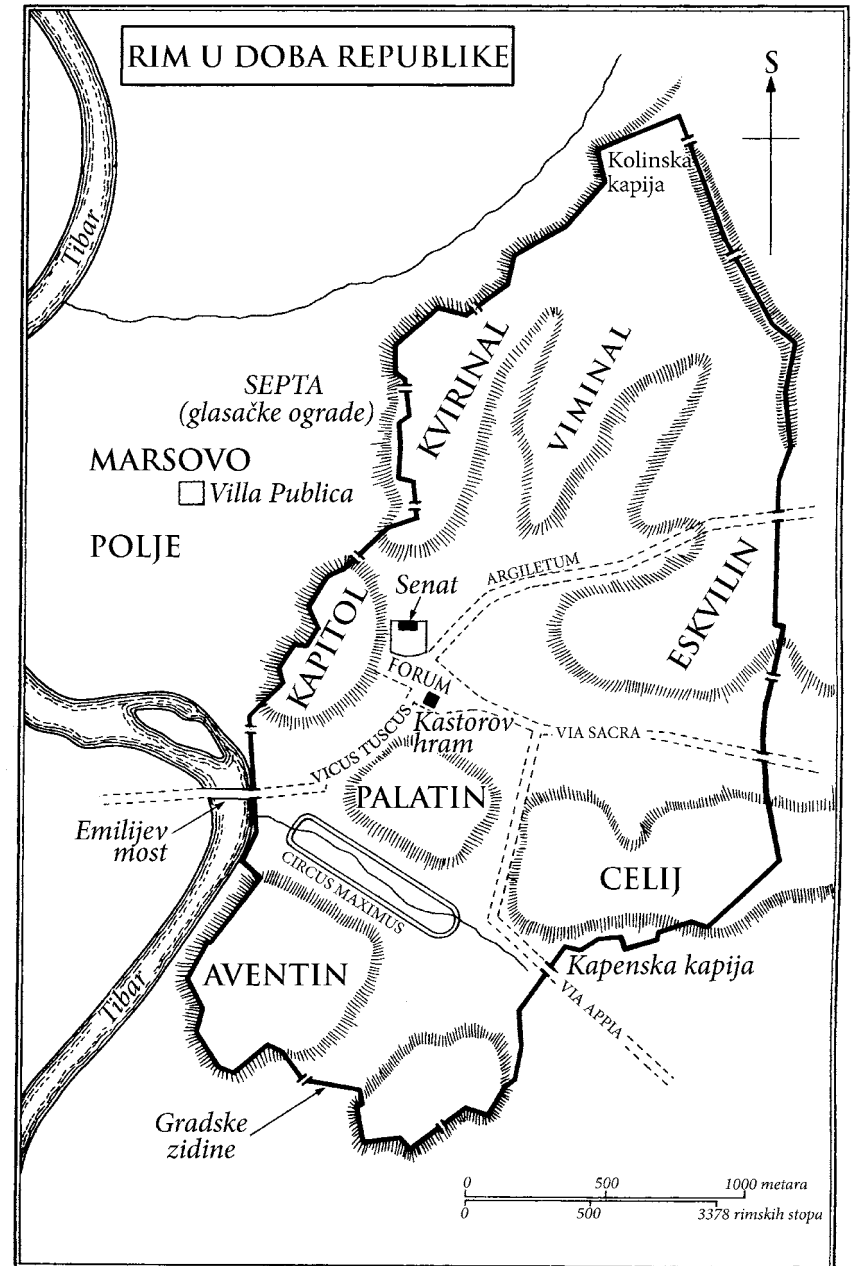
TIRON, M. Tulije, Ciceronov sekretar. Nije bio tek puki besednikov zapisivač i nije mu samo pomagao u književnom radu, već je i sâm bio stvaralac velikog ugleda i tvorac brzopisa, što je omogućilo da u celosti i tačno zabeleži reči javnih govornika ma kojom brzinom da su se izražavali. Posle Ciceronove smrti Tiron je kupio posed nedaleko od Puteola, gde se povukao i doživeo, prema rečima Hijeronima, stoti rođendan. Askonije Pedijan (*Beseda za Milona*, 38) govori o Tironovoj četvrtoj knjizi o Ciceronovom životu.

REČNIK GRČKIH I RIMSKIH BIOGRAFIJA I MITOLOGIJE, III TOM,
UREDIO VILIJAM L. SMIT, LONDON, 1851.

*„Innumerabilia tua sunt in me officia, domestica, forensia,
urbana, provincialia, in re privata, in publica, in studiis, in
litteris nostris...“*

„Ne mogu se pobrojati poslovi koje si za mene obavio – u mom domu i van njega, u Rimu i u provincijama, u privatnim i javnim dužnostima, u mom radu i književnom delu...“

CICERON, PISMO TIRONU, 7. NOVEMBRA 50. G. P. N. E.

PRVI DEO

SENATOR

79–70. g. p. n. e.

„Urbem, urbem, mi Rufe, cole et in ista luce vive!“

„Rima, drži se Rima, dragi moj Rufe, i živi u središtu pažnje!“

CICERON, PISMO CELIJU, 26. JUNA 50. G. P. N. E.

I

Zovem se Tiron. Trideset šest godina sam bio lični pisar rimskog državnika Cicerona. Najpre je to bilo uzbudljivo, zatim iznenađujuće, pa naporno, a na kraju veoma opasno. Za sve te godine verujem da je proveo više vremena sa mnom nego i sa jednom drugom osobom, uključujući i porodicu. Prisustvovao sam njegovim tajnim sastancima i prenosio sam za njega tajne poruke. Zapisivao sam mu govore, pisma i književna dela, čak i stihove – toliko su reči pljuštale da sam, kako bih se izborio s tom bujicom, morao da izmislim ono što se obično zove brzopis, postupak koji se i dalje koristi za beleženje senatskih većanja, a za koji sam nedavno nagrađen skromnom penzijom. Ona mi je, uz neveliko nasleđe i ljubaznost prijateljâ, dovoljna za izdržavanje otkako ne radim. Ne treba mi mnogo. Stari ljudi žive od vazduha, a ja sam vrlo star – bezmalo stogodišnjak, ili mi barem tako kažu.

U desetlećima posle njegove smrti, često su me pitali, obično šapatom, kakav je zapravo bio Ciceron, ali na to nikad nisam odgovarao. Kako sam mogao znati ko je državna uhoda a ko nije? U svakom trenutku sam očekivao da me uklone. Ali pošto je moj život gotovo završen i više se ničega ne bojim – čak ni mučenja, jer ne bih izdržao ni tren u rukama onog kasapina i njegovih pomoćnika – odlučio sam da kao odgovor ponudim ovaj rad. Zasnovaću ga na svome sećanju i na spisima koji su

mi povereni na čuvanje. Pošto mi je do kraja života malo ostalo, predlažem da pišem hitro, služeći se brzopisom, na nekoliko desetina malih svitaka najfinijeg papira – što se koristi samo u svečanim prilikama – koji odavno prikupljam za ovu namenu. Unapred molim da mi se oprostite sve greške i stilski nedostaci. Takođe se molim bogovima da završim pre no što me pretekne sopstveni kraj. Poslednje reči koje mi je Ciceron uputio bile su zahtev da ispričam istinu o njemu i to ću nastojati da učinim. Ako ne bude uvek delovao kao uzor vrline, pa, neka bude i tako. Vlast čoveku donosi mnoge povlastice, ali su čiste ruke retko među njima.

A upravo o vlasti i čoveku ja ću pevati. Kad kažem vlast, mislim na zvaničnu, političku vlast – ono što na latinskom zovemo *imperium* – vlast nad životom i smrti, kakvu država daje pojedincu. Na stotine ljudi težilo je ovakvoj vlasti, ali je Ciceron jedinstven u istoriji Republike po tome što je ka njoj išao lišen svih drugih sredstava izuzev sopstvenog dara. On, za razliku od Metela ili Hortenzija, nije poticao iz velike aristokratske porodice iz kakvih se u vreme izbora pozivaju na usluge činjene iz naraštaja u naraštaj. Nije imao moćnu vojsku koja bi ga podržala na izborima, kako su to izveli Pompej i Cezar. Nije imao Krasovo nepregledno bogatstvo da podmaže svoj put. Sve što je imao bio je sopstveni glas – i pukom snagom volje ga je pretvorio u najslavniji glas na svetu.

Bilo mi je dvadeset četiri godine kad sam počeo da radim kod njega. Njemu je bilo dvadeset sedam. Bio sam kućni rob, rođen na porodičnom imanju u brdima kraj Arpina, i nikad nisam video Rim. On je bio mladi advokat, koji je patio od živčane iscrpljenosti i borio se da nadvlada znatne urođene nedostatke. Retko ko bi se opkladio u ozbiljniji iznos da će od nas nešto ispasti.

U to vreme Ciceronov glas nije bio strahovito oružje kakvo je kasnije postao, već je grubo govorio i povremeno mucao. Verujem da je nevolja bila u tome što mu se u glavi rojilo toliko reči da bi mu u trenucima uzbuđenja zastale u grlu, kao kad dve ovce, koje otpozadi pritiska čitavo stado, pokušavaju da se istovremeno provuku kroz kapiju. Bilo kako bilo, te reči su često bile preterano visokoparne da bi ih prisutni razumeli. Nestrpljivi slušaoci su ga nazivali „Knjiškim moljcem“ ili „Grkom“ – a ta imena nisu izgovarana kao ljubaznosti. Premda niko nije sumnjao u njegovu nadarenost za besedništvo, slabašno telo nije bilo u stanju da nosi njegovo častoljublje, te je, zbog naprezanja kojem je višečasovnim govorima na sudu, često pod otvorenim nebom i u sva godišnja doba, izlagao glasne žice, danima biva promovao i ostajao bez glasa. Neprestana nesanica i loša probava samo su doprinosile njegovim nevoljama. Bez uvijanja rečeno, ako je nameravao da napreduje u političkom životu, kako je očajnički želeo, morao je potražiti stručnu pomoć. Stoga je odlučio da neko vreme izbiva iz Rima i putuje kako bi i osvežio um i posavetovao se s vodećim učiteljima govorništva, od kojih je većina živela u Grčkoj i Maloj Aziji.

Pošto sam bio zadužen za održavanje male biblioteke njegovog oca i pristojno sam poznao grčki, Ciceron je zamolio da me posudi, kao što neko pozajmljuje knjigu, i povede me s njim na Istok. Moj posao bi bio da nadgledam dogovore, najmim prevoz, plaćam učitelje i tako dalje, a posle godinu dana da se vratim svome starom gospodaru. Na kraju me, kao ni mnoge korisne knjige, nikad nije vratio.

Sreli smo se u luci Brundiziju na dan kad je trebalo da isplovimo. Bilo je to za vreme konzulata Servilija Vatiije i Klaudija Pulhera, šeststo sedamdeset pete godine od osnivanja Rima. Ciceron tada nije bio ni nalik naočitoj ličnosti kakva će kasnije postati, čiji je lik bio toliko slavan da nije mogao ni najzabitijom uličicom proći a da ga ne prepoznaju. (Šta se dogodilo, pitam se, sa svim onim hiljadama poprsja i portreta koji su

nekad ukrašavali mnoge privatne kuće i javne zgrade? Je li zaista moguće da su *svi* razbijeni i spaljeni?) Mladić koji je tog prolećnog jutra stajao na pristaništu bio je mršav i povijenih ramena, neprirodno dugog vrata, po kojem je ogromna adamo-va jabučica, velika kao pesnica novorođenčeta, šetala dole-gore kad god bi progutao. Oči su mu bile izbuljene, koža bledožućkasta, obrazi upali; ukratko, bio je slika i prilika slabog zdravlja. *E, Tirone*, sećam se da sam pomislio, *ovo putovanje iskoristi što bolje umeš, jer neće dugo trajati.*

Najpre smo otišli u Atinu, gde je Ciceron nameravao da se počasti proučavanjem filozofije u Akademiji. Odneo sam mu torbu u dvoranu za predavanja i okrenuo se kad me je pozvao da se vratim i objasnim kuda sam pošao.

„Da sednem u hlad s ostalim robovima“, odgovorio sam, „ukoliko ti još nešto ne treba.“

„Naravno da treba“, rekao je. „Želim da obavim jedan vrlo naporan posao. Želim da ovamo uđeš sa mnom i naučiš malo filozofije kako bih imao s kim da razgovaram na našim dugim putovanjima.“

Stoga sam za njim ušao i imao povlasticu da čujem kako lično Antioh iz Askalona izlaže tri principa stoicizma – da je vrlina dovoljna za sreću, da ništa izuzev vrline nije dobro i da se osećanjima ne sme verovati – tri jednostavna pravila koja bi, samo kad bi ih se ljudi pridržavali, rešila većinu svetskih nevolja. Potom smo Ciceron i ja često raspravljali o takvim pitanjima i u tom svetu umnosti uvek se zaboravljalo na razliku u našem položaju. Proveli smo šest meseci sa Antiohom, a onda krenuli ka pravom cilju našeg putovanja.

Glavni pravac u besedništvu u to vreme bio je takozvani azijanizam. Podroban i kitnjast, prepun izveštačenih izraza i zvonkog ritma, izvođen je tako što se govornik često njihao i koraćao tamo-amo. U Rimu je vodeći predstavnik ovog pravca bio Kvint Hortenzije Hortal, opšteprihvaćen kao najveći besednik toga doba, kome je maštoviti rad nogu doneo nadimak

„Učitelj plesa“. Rešen da otkrije sva njegova lukavstva, Ciceron se potrudio da pronađe sve Hortenzijeve učitelje: Menipa iz Stratonikeje, Dionizija iz Magnezije, Eshila iz Knida, Ksenokla iz Adramitija – čija i sama imena odaju ukus njihovog stila. Ciceron je sa svakim od njih provodio nedelje, strpljivo proučavajući njihove postupke dok najzad nije osetio da ih je dobro savladao.

„Tirone“, rekao mi je jedne večeri, prebirajući po tanjiru barenog povrća, koje je uobičajeno jeo, „dosta mi je ovih namirisanih skakutala. Unajmi čamac da nas preveze od Lorime do Rodosa. Isprobaćemo drugačiji pravac i upisati se u školu Apolonija Molona.“

I tako se dogodilo da smo jednog prolećnog jutra, odmah nakon svanuća, kad su tesnaci Karpatskog mora bili glatki i mlečnobeli poput bisera (ne zamerite mi povremene kitnjaste izraze: pročitao sam i previše grčke poezije da bih pisao strogim latinskim stilom), čamcem na vesla prevezeni s kopna na drevno, neravno ostrvo, gde nas je na pristaništu dočekao lično dežmekasti Molon.

Ovaj Molon je bio advokat, poreklom iz Alabande, koji je briljantno govorio pred rimskim sudovima i čak bio pozvan da se Senatu obrati na grčkom – nečuvena čast – nakon čega se povukao na Rodos i otvorio školu besedništva. Njegovo učenje o govorništvu, sasvim suprotno azijanizmu, bilo je jednostavno: ne kreći se previše, uspravno drži glavu, drži se suštine, nateraj ih i da se smeju i da plaču, a kad osvojiš njihovu naklonost, hitro sedi – „jer“, kazivao je Molon, „ništa se toliko brzo ne osuši kao suza.“ Ovo je daleko više odgovaralo Ciceronovom ukusu, pa se potpuno predao Molonu u ruke.

Molon ga je te večeri najpre nahranio činijom tvrdo kuvanih jaja u sosu od sardelica, a kad je Ciceron to pojeo – i to ne sasvim bez prigovora, to vam mogu reći – stigao je komad crvenog mesa, isprženog na uglju, uz šta je poslužena čaša kozjeg mleka. „Moraš da se ugojiš, mladiću“, rekao mu je tapšući se po

sopstvenim bačvastim grudima. „Nijedan moćan zvuk nikad nije izašao iz slabašne trske.“ Ciceron ga je besno pogledao, ali je poslušno žvakao dok nije ispraznio tanjir i te je noći, prvi put nakon mnogih meseci, čvrsto spavao. (To znam pošto sam spavao na podu ispred njegovih vrata.)

U zoru su počele telesne vežbe. „Govor na Forumu“, rekao je Molon, „može se uporediti sa učestvovanjem u trci. Zahteva izdržljivost i snagu.“ Napravio je pokret kao da će udariti Cicerona, koji je ispuštio glasno: „Ooh!“ i zateturao se unazad gotovo se preturivši. Molon ga je naterao da stoji rastavljenih nogu, zategnutih kolena, a zatim da se u struku savije dvadeset puta naizmenično dodirujući tlo ispred stopala. Nakon toga je zatražio da Ciceron legne na leđa, prekrsti ruke iza glave i podiže se u sedeći položaj ne pomerajući noge. Zatim ga je naterao da leži potrbuške i podiže se isključivo snagom sopstvenih ruku, opet dvadeset puta, i opet ne savijajući kolena. Tako je prošao prvi dan a zatim je svakog dana pridodavao nove vežbe i povećavao im trajanje. Ciceron je ponovo čvrsto spavao a takođe je sada i jeo bez muke.

Za samo vežbanje govora Molon je svog vrednog učenika izvodio iz hlada dvorišta na podnevnu žegu i terao ga da izgovara vežbe – obično neku scenu suđenja ili kakav Menandrov monolog – dok ide uz strmo brdo bez zastajkivanja. Ovako je, sa gušterima koji su mu bežali ispod stopala i zrikavcima što zriču u maslinama kao jedinim slušaocima, Ciceron ojačao pluća i naučio kako da izgovori najviše reči na jedan jedini dah. „Postavi glas u srednji opseg“, naložio je Molon. „Tu leži snaga. Ni previsoko ni prenisko.“ Po podne bi ga Molon za vežbanje jačine govora odvodio na šljunkovitu obalu, odmerio dvesta četrdeset stopa (što je najveći domet ljudskog glasa) i terao ga da deklamuje uz gruvanje i šištanje morskih talasa – što je, rekao je, najslabije žamoru tri hiljade ljudi pod otvorenim nebom ili žagoru nekoliko stotina ljudi u Senatu. Ovo su ometanja na koja će Ciceron morati da se navikne.

„Ali šta je sa sadržajem onoga što ću govoriti?“, upitao je Ciceron. „Valjda ću pažnju privući najviše snagom svojih navoda?“

Molon slegnu ramenima. „Mene sadržaj ne zanima. Seti se Demostena: 'U besedništvu su važne samo tri stvari. Izgovor, izgovor i opet – izgovor.'“

„A moje mucanje?“

„Ni mu-mucanje me ne za-zanima“, osmehnu se Molon i namignu. „Ozbiljno, ono daje zanimljivost i ostavlja utisak iskrenosti. Sâm Demosten je pomalo vrskao. Publika se poistovećuje s takvim manama. Dosadno je jedino savršenstvo. Sad, idi dalje niz obalu i potrudi se da te čujem.“

I tako sam bio povlašćen, od samog početka, da vidim kako jedan majstor drugome prenosi lukavstva govorništva. „Vrat ne treba ženskasto izvijati, niti vrteti prstima. Ne pomeraj ramena. Ako moraš da napraviš pokret prstima, pokušaj da srednji prst saviješ ka palcu a ostala tri pruži – tako je, to je dobro. Oči su naravno *uvek* okrenute u pravcu pokreta izuzev kad moramo da odbijamo: 'O bogovi, sprečite takvu nesreću!', ili: 'Mislim da ne zaslužujem takvu čast.'“

Ništa se nije smelo zapisivati, jer nijedan besednik vredan toga naziva neće ni sanjati da čita napisani govor ili upotrebljava beleške. Molonu je omiljen bio uobičajeni postupak pamćenja govora – zamišljeno putovanje po govornikovoju kući. „Prvi navod postavi u ulazni hodnik i zamisli ga kako tu leži, zatim drugi – u atrijum, i tako dalje, hodajući po kući onako kako bi je prirodno obilazio i to dodeljujući deo govora ne samo svakoj prostoriji, već svakom zidnom udubljenju i statui. Potrudi se da svako mesto bude dobro osvetljeno, jasno određeno i uočljivo. U suprotnom, ići ćeš pipajući unaokolo kao pijanac koji posle zabave pokušava da pronađe svoj krevet.“

Ciceron nije bio jedini učenik u Molonovoj akademiji tog proleća i leta. Vremenom su nam se pridružili Ciceronov mlađi brat Kvint i rođak Lucije kao i njegova dva prijatelja – Servije,

usplahireni advokat koji je želeo da postane sudija, i Atik – gizdavi, zanosni Atik – koga besedništvo nije zanimalo, pošto je živeo u Atini, i koji sigurno nije imao nameru da se uzdigne kao političar, ali je voleo da se druži sa Ciceronom. Svi su se divili promeni koja se odražavala u njegovom zdravlju i pojavi, a poslednje večeri koju su proveli zajedno – jer stigla je jesen a sa njom i vreme za povratak u Rim – okupili su se da čuju njegovo besedništvo posle rada sa Molonom.

Voleo bih da se mogu setiti o čemu je Ciceron govorio te noći posle večere, ali se plašim da sam živi dokaz Demosteneve cinične tvrdnje da pored izgovora sadržaj nema značaja. Sklonio sam se podalje od pogleda, u senku, i sve čega se mogu prisetiti jesu noćni leptiri koji se poput razvejanog pepela kovitlaju oko baklji, zvezdama zapljusnuto nebo iznad dvorišta i ushićena lica mladih ljudi, zajapurena pri svetlosti vatre, okrenuta prema Ciceronu. Ali pamtim reči koje je Molon docnije izgovorio, pošto je njegov štićenik, uz poslednji naklon glave prema zamišljenoj poroti, seo. Nakon dugog ćutanja ustao je i promuklim glasom rekao: „Cicerone, čestitam ti i divim ti se. Žalim Grčku i njenu sudbinu. Jedina prednost koja nam je preostala bila je naša slavna rečitost, a sada si ti i to uzeo. Vрати se“, rekao je i pokazavši rukom s ona tri ispružena prsta preko osvetljene terase ka tamnom i udaljenom moru, „vrati se, dečake moj, i osvoji Rim.“

Vrlo dobro, dakle. Lako je reći. Ali kako se to radi? Kako se „osvaja Rim“ kad čovek nema drugog oružja izuzev svoga glasa?

Prvi korak je očigledan – mora postati senator.

Za ulazak u Senat tada je čovek morao imati najmanje trideset jednu godinu i biti milioner. Da sasvim tačno kažem, vlastima su se morala pokazati sredstva u vrednosti jednog miliona, što je bio uslov za kandidaturu na godišnjim izborima u julu,

kada su birana dvadesetorica novih senatora na mesto onih koji su prethodne godine pomrli ili osiromašili toliko da ne mogu zadržati mesta u Senatu. Ali gde Ciceron da nađe milion? Njegov otac izvesno nije imao toliki novac – porodično imanje je bilo malo i pod velikim zalogom. Stoga se Ciceron suočio sa tri uobičajene mogućnosti. Ali predugo bi trajalo da se taj iznos zaradi, a preopasno bi bilo ukrasti ga. Shodno tome, uskoro posle našeg povratka sa Rodosa, Ciceron je do tog novca došao ženidbom. Terencija je imala sedamnaest godina, dečaćki ravne grudi i glavu ovenčanu kratkim i gustim crnim kovrdžama. Polusestra joj je bila vestalska devica, dokaz društvenog položaja njene porodice. Što je još važnije, posedovala je dve sirotinjske stambene zgrade u Rimu, nešto šume na obodu grada i poljoprivredno imanje; ukupna vrednost: jedan milion i dvesta pedeset hiljada. (Ah, Terencija: jednostavna, velika i bogata – kakvo si ti stvorenje bila! Pre svega nekoliko meseci sam video kako je nose u otvorenoj nosiljci niz priobalni put ka Neapolju, a ona vrišti na nosače da se ubrzaju; kosa joj je seda a koža crvenkastosmeđa, ali se inače nije promenila.)

I tako je Ciceron, blagovremeno, postao senator – u stvari, dobio je najviše glasova budući da je smatran najboljim advokatom u Rimu posle Hortenzija – i tada je otišao da odsluži obaveznih godinu dana u državnoj službi, što je u njegovom slučaju bilo u provinciji Siciliji, pre nego što mu bude dozvoljeno da zauzme svoje mesto u Senatu. Imao je položaj kvestora, što je najniža magistratura. Ženama nije bilo dozvoljeno da muževe prate na ovakvim službenim odsustvima, pa je Terencija – siguran sam, na njegovo veliko olakšanje – ostala kod kuće. Ali ja sam išao s njim, jer sam dotad postao neka vrsta produžetka, koji se koristi bez razmišljanja, kao treća ruka ili noga. Delom je razlog moje nezamenljivosti ležao u tome što sam osmislio kako da zapisujem reči brzinom kojom ih on izgovara. Od malih početaka – mogu skromno tvrditi da sam čovek koji je izmislio ampersand – ovaj postupak će na kraju objedinjavati

oko četiri hiljade znakova. Otkrio sam, na primer, da Ciceron rado ponavlja izvesne izraze i naučio sam da ih svedem na crtu ili pak na nekoliko tačaka – tako dokazujući ono što većina ljudi već zna, da političari u suštini stalno ponavljaju isto. Diktirao mi je iz svoga kupačila i sa sofe, iz nosiljki koje su se njihale i u šetnjama van grada. Nikad mu nije ponestalo reči niti je meni ponestalo znakova da ih, dok lete po vazduhu, uhvatim i zadržim ih zauvek. Bili smo stvoreni jedan za drugog.

Ali da se vratim Siciliji. Ne uzbuđujte se – neću potanko opisivati naš rad. Kao i veliki deo politike, bio je dosadan još i dok se odigravao, pa se na to neću vraćati ni sad, posle šezdesetak godina. Ono što je za pamćenje i značajno jeste naše putovanje kući. Ciceron ga je namerno odložio za mesec dana, umesto za mart – za april, kako bi sigurno prošao kroz Puteole za vreme prekida u radu Senata, tačno u trenutku kad čitavo otmeno senatorsko društvo bude u Neapoljskom zalivu i uživa u mineralnim kupkama. Meni je naređeno da unajmim dvanaest najboljih čamaca sa dvanaest vesala kako bi u luku ušao sa stilom, prvi put odeven u purpurom obrubljenu togu senatora Rimske republike.

Jer Ciceron je bio uveren da je postigao toliko veliki uspeh na Siciliji da čitav Rim samo o njemu priča. Na stotinu zagušljivih pijačnih trgova, u senci hiljadu prašnjavih sicilijanskih platanina s nasrtljivim osama, delio je rimsku pravdu nepristrasno i dostojanstveno. Kupio je nezabeleženu količinu žita za birače u prestonici i otpremio je po nečuveno niskoj ceni. Njegove besede na državnim svečanostima bile su uzori odmerenosti. Čak se pretvarao da ga zanima razgovor meštana. Znao je da se dobro pokazao i u nizu poruka koje je poslao Senatu hvalio se svojim postignućima. Moram priznati da sam povremeno te poruke ublažavao pre no što bih ih predao glasniku i pokušavao da mu nagovestim da možda Sicilija i nije središte sveta. Nije me ni čuo.

I sad ga vidim kako stoji na pramcu i napreže se da ugleda puteolsko pristanište dok se vraćamo u Italiju. Šta je očekivao, pitam se. Muziku na obali? Konzulsko izaslanstvo da mu preda lovorov venac? Okupila se svetina, u redu, ali ne zbog njega. Hortenzije, koji je već bacio oko na konzulat, priredio je gozbu na nekoliko jarko obojenih lađa nedaleko ukotvljenih i gosti su čekali da ih prevezu na zabavu. Ciceron je kročio na obalu – i niko ga nije primetio. Osvrnuo se, zbunjen, i u tom trenutku nekoliko bučnih gostiju, primetivši njegovu novu senatorsku odeždu, požuri ka njemu. Ispravio je ramena u ugodnom iščekivanju.

„Senatore“, povika jedan, „kakve su vesti iz Rima?“

Ciceron je nekako uspeo da zadrži osmeh. „Ne dolazim iz Rima, moj dobri čoveče. Vraćam se iz svoje provincije.“

Crvenokosi čovek, nesumnjivo već pijan, reče: „Ooooh! Moj dobri čoveče! On se vraća iz svoje provincije...“

Zasmejaše se jedva se suzdržavajući.

„Šta je tu smešno?“, umeša se treći, želeći da izglati stvar. „Zar ne znate? On je bio u Africi.“

Ciceronov osmeh je sada već bio junački. „Zapravo, na Siciliji.“

Možda je bilo još ovakvih opaski. Ne mogu da se setim. Ljudi su se počeli razilaziti kad su shvatili da neće saznati nikakve gradske glasine, a vrlo brzo se pojavio i Hortenzije i poveo preostale goste ka čamcima. Ciceronu je klimnuo glavom, učtivo, ali ga namerno nije pozvao da im se pridruži. Ostali smo sami.

Beznačajan događaj, pomislićete, a ipak je sâm Ciceron govorio da je upravo ovo trenutak kada se slavoljublje u njemu stvrdnulo poput kamena. Bio je ponižen – ponižen sopstvenom taštinom – i dobio je surovi dokaz svoje sićušnosti u svetu. Dugo je tamo stajao, posmatrajući Hortenzija i njegove prijatelje kako se zabavljaju, slušao vesele zvuke svirala, a kad se okrenuo, bio je promenjen. Ne preterujem. Video sam mu to u očima. *Vrlo*

dobro, kao da mu je pisalo na licu, *vi se, budale, veselite, a ja ću raditi*.

„Sklon sam, gospodo, mišljenju da mi je ovo iskustvo dragocenije no da me je dočekalo burno tapšanje. Otada sam prestao da razmišljam šta će svet verovatno čuti o meni – od tog dana sam se starao da budem viđen svakog dana. Živeo sam u očima javnosti. Često sam posećivao Forum. Ni vratar ni san me nikada nisu sprečili da primim posetioca. Čak i kad nisam imao posla, radio sam nešto, pa je stoga potpuna dokolica nešto što nikad nisam upoznao.“

Naišao sam nedavno u jednom njegovom govoru na ovaj odlomak i mogu zajamčiti da je istinit. Otišao je iz luke kao čovek u snu, kroz Puteole, pa na glavni drum, nijednom se ne osvrnuvši. S mukom sam ga sledio noseći prtljag koliko god sam mogao poneti. Najpre je išao polako i zamišljen, ali postepeno je ubrzao korak dok na kraju nije toliko brzo grabio ka Rimu da sam ga jedva sustizao.

I ovim rečima se i završava moj prvi svitak i počinje prava priča o Marku Tuliju Ciceronu.

II

Dan za koji će se ispostaviti da je prekretnica počeo je kao i svaki drugi, jedan sat pred zoru, kada je, kao i uvek, prvi u kući ustao Ciceron. Ležao sam malo u mraku i osluškivao potmule udarce po drvenom patosu iznad svoje glave dok je obavljao vežbe koje je naučio na Rodosu – a od tog putovanja je sada proteklo već šest godina – a zatim sam se skotrljao sa slamnatog ležaja i umio lice. Bio je prvi dan novembra, hladno.

Ciceron je imao skromnu dvospratnu kuću na grebenu Eskvilinskog brežuljka, pored koje se s jedne strane nalazio hram a s druge stambena zgrada, premda biste, da se pomučite i ispenstrate na krov, bili nagrađeni sasvim pristojnim pogledom preko zadimljene doline na veličanstvene hramove na Kapitolu oko pola milje na zapad. Bila je to zapravo kuća njegovog oca, ali je stari gospodin bio slabog zdravlja i retko je napuštao selo, pa je kuća bila na raspolaganju Ciceronu, kao i Terenciji i njihovoj petogodišnjoj kćerki Tuliji, te desetini robova – meni, dvojici pisara, Sositeju i Laurei, kućepazitelju Erosu, Terencijinom upravniku poslova Filotimu, dvema služavkama, dadilji, kuvaru, poslužitelju i vrataru. Tu je negde bio i stari slepi filozof, stoičar Diodot, koji bi povremeno pipajući izašao iz svoje sobe i večerao sa Ciceronom kad je njegovom gospodaru bilo potrebno umno razgibavanje. Dakle, ukupno nas petnaestoro u domaćinstvu. Terencija se neprestano žalila na skučenost,

ali Ciceron nije hteo da se seli pošto je u ovo vreme njegovo razdoblje „narodnog čoveka“ još bilo veoma izrazito, a kuća je dobro pristajala takvoj slici.

Kao i svakog jutra, i tog sam najpre oko zgloba leve ruke namaknuo petlju od uzice za koju je bila prikačena mala beležnica koju sam sâm osmislio. Nije se sastojala kao obično od jednog ili dva, već od četiri dvostrana lista voska; svaki je posebno bio uokviren bukovinom, svi vrlo tanki i povezani pa sam ih mogao sve presaviti i zatvoriti. Ovako sam bio u stanju da u jednom jedinom diktatu zabeležim mnogo više nego prosečan pisar, ali i pored toga sam se uvek starao da i dodatne imam u džepovima, tolika je bila Ciceronova dnevna bujica reči. Zatim sam navukao zastor na mom sobičku i preko dvorišta otišao u tablinum, paleći svetiljke i proveravajući je li sve spremno. Jedinu komad nameštaja bio je kredenac za posuđe na kojem je stajala činija sa leblebijama. (Ciceronovo ime izvedeno je od reči *cicer*, što znači leblebija, i verujući da je neobično ime prednost u politici, potrudio se da na njega skrene pažnju.) Kad sam se uverio da je sve u redu, kroz atrijum sam ušao u ulazni hodnik, gde je vratar već čekao s rukom na velikoj gvozdenoj bravi. Pogledao sam kroz uzani prozor i procenivši da se dovoljno razdanilo, glavom sam klimnuo vrataru, koji je povukao rezu.

Napolju, na ulici, po hladnom vremenu, već je čekala uobičajena gomila jadnika i očajnika; zabeležio sam ime svakog čoveka koji je prekoračio prag. Većinu sam prepoznao, a one koje nisam, pitao sam za ime; poznate beznadežnike sam udaljio. Ali kako je stalno važno uputstvo: „Uvedi svakog ko ima pravo glasa“, tablinum je uskoro bio prepun nestrpljivih klijenata, koji su svi tražili da senator za njih izdvoji neki trenutak. Pored ulaza sam se zadržao dok nisam procenio da je red popunjen i upravo sam krenuo kad se u dovratku pojavi čovek u prašnjavoj odeći, raščupane kose i neobrijane brade, ožalošćen. Uplašio me je, ne stidim se da priznam.

„Tirone!“, reče. „Hvala bogovima!“, i prisloni se uz dovratka, iscrpljen, zagledajući me blehim, beživotnim očima. Pretpostavljam da je morao imati pedesetak godina. Najpre nisam mogao da ga se setim, ali jedan od poslova političkog pisara jeste da povezuje imena i lica, i postepeno, uprkos njegovom stanju, u mislima mi se sklopila slika: velika kuća što gleda na more, istočnjački vrt, zbirka bronzanih statua, grad negde na Siciliji, na severu – Terma, tako je.

„Stenije iz Terme“, rekoh i ispružih ruku. „Dobro došao.“

Nije bilo moje da dajem primedbe na njegov izgled niti da pitam šta radi stotinama milja daleko od doma i u tako očitoj nevolji. Ostavio sam ga u tablinumu i otišao u Ciceronovu radnu sobu. Senator, koji je tog jutra trebalo da bude na sudu i brani mladića optuženog za oceubistvo, i od koga se takođe očekivalo da prisustvuje popodnevnom zasedanju Senata, stiskao je malu kožnu loptu ne bi li ojačao prste, dok mu je poslužitelj nameštao togu. Slušao je pismo koje mu je čitao mladi Sositej, i istovremeno diktirao poruku Laurei, koga sam podučio osnovama moga brzopisa. Kad sam ušao, bacio je loptu na mene – uhvatio sam je bez razmišljanja – i pružio ruku tražeći spisak posetilaca. Radoznalo ga je pročitao, kao što je uvek činio. Šta je preko noći uhvatio? Uglednog građanina iz neke korisne tribe? Nekog iz Sabatine, možda? Ili iz Pomptine? Ili nekog poslovnog čoveka dovoljno bogatog da glasa među prvim centurijama na konzulskim izborima? Ali danas je tu bila samo uobičajena sitna riba i na licu mu se postepeno ukazivalo razočaranje dok nije stigao do poslednjeg imena.

„Stenije?“ Prestao je da diktira. „Onaj Sicilijanac, zar ne? Bogataš sa bronzanim statuama? Bolje da vidimo šta želi.“

„Sicilijanci nemaju pravo glasa“, naglasih.

„*Pro bono*“, reče ozbiljnog lica. „Osim toga, ima bronzane statue. Najpre ću njega primiti.“

I tako sam otišao po Stenija, koga je dočekao uobičajeno – poznati osmeh, muški stisak ruke, dugi i iskreni pogled u oči – a

zatim ga je smestio da sedne i upitao šta ga je dovelo u Rim. Počeo sam da se prisećam još ponečega o Steniju. Kod njega smo u Termi dvaput odseli kad je Ciceron saslušavao sudske predmete u gradu. Tada je Stenije bio jedan od vodećih građana provincije, ali sada nije bilo ni traga njegove bodrine i samopouzdanja. Potrebna mu je pomoć, rekao je. Suočen je s propašću. Život mu je u strašnoj opasnosti. Opljačkan je.

„Zaista?“; reče Ciceron. Napola je gledao spis na stolu, ne obraćajući previše pažnje, jer zauzet advokat čuje mnoge nesrećne priče. „Saosećam s tobom. Ko te je opljačkao?“

„Guverner Sicilije, Gaj Ver.“

Senator naglo podiže pogled.

Stenije se posle toga nije mogao zaustaviti. Dok je izlagao svoju priču, Ciceron me pogleda i daje mi znak da beležim – ovo je želeo napisмено – a kad je Stenije najzad zastao da uzme vazduh, blago ga je prekinuo i zamolio da se malo vrati unazad, do dana kad je, tri meseca ranije, prvi put primio pismo od Vera. „Šta si tada uradio?“

„Malo sam se zabrinuo. On je već stekao... *ugled*. Ljudi ga zovu – pošto mu ime znači vepar – ljudi ga zovu Vepar krvave njuške. Ali teško da sam mogao odbiti.“

„Imaš li još to pismo?“

„Imam.“

„I je li u njemu Ver doslovce pomenuo tvoju umetničku zbirku?“

„Oh, jeste. Rekao je da je često slušao o njoj i da želi da je vidi.“

„I je li ubrzo posle toga došao?“

„Vrlo brzo. Najviše za nedelju dana.“

„Je li bio sâm?“

„Ne, sa sobom je poveo liktore. Morao sam i za njih da nađem mesta. Telohranitelji su uvek grubijani, ali gore razbojnik od ovih nisam video. Glavni među njima, Sekstije, zvanični je dželat za čitavu Siciliju. Traži mito od svojih žrtava preteći

im da će posao loše obaviti – znaš, da će ih sakatiti – ako mu prethodno ne plate.“ Stenije proguta knedlu i poče teško da diše. Čekali smo da se smiri.

„Polako“, reče Ciceron.

„Mislio sam da bi Ver voleo da se okupa posle putovanja a zatim da večeramo – ali ne, rekao je da najpre želi da vidi moju zbirku.“

„Imao si neke izuzetne komade, sećam se.“

„To mi je, senatore, bio život, najjednostavnije rečeno. Tri-deset godina sam proveo sakupljajući ih. Korintske i delske bronzane statue, slike, srebro – svaki komad sam sâm odabrao. Imao sam Mironovog *Bacača diska* i Polikletovog *Kopljonošu*. Neke Mentorove srebrne čaše. Ver se izrazio pohvalno. Kazao je da zbirka zaslužuje da je vidi više ljudi. Rekao je da je dovoljno dobra za javno izlaganje. Nisam obraćao pažnju dok u toku večere na terasi nisam čuo galamu iz unutrašnjeg dvorišta. Kućepazitelj mi je rekao da su stigla kola s volovima i da Verovi liktori sve toware na njih.“

Stenije opet začuta; lako sam mogao zamisliti poniženje priređeno ovako ponosnom čoveku – žena mu u suzama, domaćinstvo izmučeno, prašnjavi obrisi mestâ gde su nekada stajale statue. U radnoj sobi se čulo jedino lupkanje moje pisaljke po vosku.

Ciceron reče: „Nisi se žalio?“

„Kome? Guverneru?“ Stenije se nasmeja. „Ne, senatore. Ostao sam živ, zar ne? Da je sve ostalo samo na tome, progutao bih svoj gubitak i ne bih pred tobom ni pisnuo. Ali prikupljački rad je bolest i nešto ću ti reći – vaš guverner Ver je teško oboleo. Sećaš se onih statua na gradskom trgu?“

„Kako da ne. Tri vrlo lepe bronzane statue. Ali, nećeš mi valjda reći da je i njih ukrao?“

„Pokušao je. Bilo je to trećeg dana dok je boravio pod mojim krovom. Pitao me je čije su. Odgovorio sam mu da pripadaju gradu i da je tako već vekovima. Znaš da su stare četiri stotine

godina? Rekao je kako želi dozvolu da ih premesti u svoju rezidenciju u Sirakuzi, takođe kao pozajmicu, i zatražio da ja pitam gradsko veće. Tada sam već znao kakav je čovek, pa sam kazao da mu, uz sve poštovanje, ne mogu udovoljiti. Te noći je otišao. Posle nekoliko dana sam dobio poziv za suđenje petog dana oktobra pod optužbom za krivotvorenje.“

„Ko je podneo tužbu?“

„Moj neprijatelj, Agatin. On je Verov klijent. Najpre sam pomislio da se suočim s njim. Kad je u pitanju moje poštenje, nemam čega da se plašim. Nikad u životu nisam krivotvorio nijedan spis. Ali tada sam čuo da će sudija biti sâm Ver i da je već odredio kaznu. Trebalo je da me pred čitavim gradom išibaju zbog moje drskosti.“

„I tada si pobjegao?“

„Te iste noći. Čamcem sam se prevezao u Mesanu.“

Ciceron je bradu naslonio na šaku i posmatrao Stenija. Prepoznao sam taj pokret. Procenjivao je svedoka. „Kažeš da je suđenje zakazano za peti dan prošlog meseca. Jesi li saznao šta se dogodilo?“

„Zato sam ovde. Osuđen sam u odsustvu, osudili su me na bičevanje – i novčanu kaznu od pet hiljada. Ali to nije najgore. Na suđenju je Ver tvrdio da su protiv mene pronađeni novi dokazi – ovog puta da sam uhoda pobunjenikâ u Španiji. Novo suđenje je zakazano u Sirakuzi za prvi dan decembra.“

„Ali uhođenje je težak zločin.“

„Senatore – veruj mi – on namerava da me razapne. Time se otvoreno hvali. I ja mu ne bih bio ni prvi. Molim te. Hoćeš li mi pomoći?“

Pomislio sam da će pasti na kolena i početi da celiva senatorova stopala, a pretpostavljam da je to i Ciceronu palo na pamet, pošto je hitro ustao sa stolice i počeo koračati po sobi. „Meni se čini da je ovaj predmet dvojake prirode, Stenije. S jedne strane je krađa tvoje imovine – i tu, iskreno, ne vidim šta da se radi. Šta misliš, zašto ljudi poput Vera uopšte i žele da

budu guverneri? Zato što znaju da mogu uzeti šta god požele, u granicama razuma. S druge strane je zloupotreba pravnog postupka – to više obećava.

Znam nekoliko ljudi koji su veliki pravni stručnjaci i žive na Siciliji – jedan od njih upravo u Sirakuzi. Danas ću mu pisati i zamoliti ga da mi posebno učini uslugu i prihvati tvoj slučaj. Čak ću mu dati i svoje mišljenje šta treba da radi. Treba da traži od suda da se naredna tužba proglašava nevažećom pošto nisi prisutan da odgovaraš na optužbu. Ako to ne uspe i Ver ipak bude uporan, tvoj advokat treba da dođe u Rim i dokaže da je presuda neosnovana.“

Ali Sicilijanac odmahnu glavom. „Da je ono što mi treba samo advokat u Sirakuzi, ne bih dolazio čak u Rim.“

Video sam da se Ciceronu ne dopada kuda ovo vodi. Takav slučaj bi ga zaokupljao danima, a Sicilijanci, kako sam ga podsetio, nemaju pravo glasa. *Pro bono*, zaista!

„Slušaj“, reče uverljivo, „tvoj slučaj je jak. Ver je očigledno podmitljiv. Zloupotrebljava gostoprinstvo. Krade. Iznosi lažne optužbe. Priprema se da sud iskoristi za ubistvo. Položaj mu je neodrživ. To lako može završiti advokat u Sirakuzi – zaista, veruj mi. Sada, izvini me, čeka me mnogo klijenata, a za nepun sat moram da budem na sudu.“

Dao mi je znak pa zakoračih napred i položih dlan na Stenijevu ruku da ga ispratim. Sicilijanac ju je stresao. „Ali potreban si mi“, navaljivao je.

„Zašto?“

„Zato što se pravdi mogu nadati jedino ovde, a ne na Siciliji, gde Ver nadzire sudove. I ovde mi svi govore da je Marko Ciceron drugi advokat u Rimu.“

„Govore, je li?“, upita Ciceron gotovo podrugljivo – mrzeo je da se o njemu tako govori. „Pa što onda pristaješ na drugog? Zašto nisi otišao pravo kod Hortenzija?“

„Otišao sam“, reče posetilac bezazleno, „ali me je odbio. Zastupa Vera.“